

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 233-260.

YUNUS EMRE DİVANINDA BİLMEK KAVRAMI ÜZERİNE*

Esra BEYHAN**

İlyas YAZAR***

ÖZ

Yunus Emre, XIII. asırdan günümüze kadar Türk kültür tarihinde barış, sevgi, hoşgörü ve kardeşlik gibi kavramlarla anıla gelmiş, vermiş olduğu evrensel mesajlar vasıtasıyla yalnızca yaşadığımız coğrafyada değil dünyanın pek çok yerinde tanınmış bir kişiliktir. Şiirlerinde kendini miskin, derviş, âşık, sûfî gibi sıfatlarla tanımlayan Yunus Emre'nin, "kendini bilmek" başta olmak üzere, manevi boyutta pek çok düşünce, bilgi, ilham ve irfandan haber veren bir rehber, bir eğitmen olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Çalışmamızda didaktik yönünü ön planda tutarak manzumelerinde daha çok bir rehber ve öğretici durumunda olan Yunus Emre'nin şiirlerinde "bilmek" kavramı üzerinden okuyana öğütlediği, bildirdiği, işaret ettiği hususlar ile bunların gerek maddi gerekse manevi hayattaki karşılıkları incelenmiştir. Bunun için "bilmek" kavramıyla ilişkili kelime ve kelime grupları, söz kalıpları tespit edilerek bu yapılarla ilgili dil, üslup ve tema incelemeleri yapılmıştır. Bu amaçla çalışma evrenimizi oluşturan Yunus Emre'nin Divanı üzerinde doküman incelemesi yapılmış, verilerin tasnif edilmesi ve fişlenmesi vasıtasıyla elde edilen sonuçlar içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Türk ve dünya kültür mirasının önemli şahsiyetlerinden Yunus Emre'nin miskin, abdal, âşık, mürşit ve rehber kimliğine bürünerek her devre hitap eden aşkın söylemleriyle "bilmek" kavramı ekseninde pek çok evrensel mesajı ve tasavvufi öğretiyi nasıl dillendirdiği kendi dizelerinden somut çıkarımlarla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Divan, bilmek, tasavvufi öğreti ve mefhumlar

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, esyaravuz@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5910-1688>

*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, iyazar@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6784-289X>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 23/12/2021

ON THE CONCEPT OF KNOWING IN THE DIVAN OF YUNUS
EMRE

ABSTRACT

Yunus Emre, is a well-known symbolic personality not only in the geography we live in, but also in many parts of the world, with the universal messages he has given in the history of Turkish culture since the 13th century. It is an undeniable reality that Yunus Emre, who defines himself with adjectives such as sluggish, dervish, lover, and sufi in his poems, is a guide and an educator who informs about many thoughts, knowledge, inspiration and wisdom, especially in the spiritual dimension, especially "knowing himself". In our study, Yunus Emre, who is more of a guide and a teacher in his poems, by keeping his didactic aspect in the foreground, has been examined through the concept of "knowing" in his poems, and the issues he advises, communicates and points to, and their counterparts in both material and spiritual life. For this purpose, words and phrases related to the concept of "knowing", phrases were determined and language, style and theme analyzes related to these structures were made. For this purpose, a document was made on Yunus Emre's Divan, which constitutes our study universe, and the results obtained through the classification and filing of the data were evaluated with content analysis. Yunus Emre, who is one of the important figures of Turkish and world cultural heritage, has many universal messages and mystical teachings from his own lines, only on the axis of the concept of "knowing", as well as his sluggish, abdal, lover Yunus identities with his love discourses that appeal to all periods. demonstrated by the implications.

Keywords: Yunus Emre, Divan, knowing, mystical teachings and notions.

1. Giriş

13. Yüzyıl Anadolu'sunda yaşamış ve Anadolu sahası Türk edebiyatının kurucu isimlerinden kabul edilen Yunus Emre'nin hayatı hakkında bilinenler çok azdır ve menkıbevi hayatının dışında sağlam bir vesika ya da somut bir belge henüz bulunamamıştır. 638/1240-41'd doğduğu ve 720/1320-21'de vefat ettiği bilinen Yunus Emre'nin Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmaya başladığı, Moğol baskısının yoğun biçimde hissedildiği ve Anadolu'da merkezi otoritenin sarsılmasıyla birlikte beyliklerin ortaya çıktığı dönemde yaşadığı ve çiftçilikle uğraştığı ifade edilmektedir. Zaman zaman hayatı hakkındaki bilgiler Âşık Yunus, Emrem Yunus gibi diğer şairlerle karıştırılmıştır. Şairin Anadolu'nun birçok yerinde türbe ve makamlarının bulunması Anadolu coğrafyasında yaşayanların Yunus Emre'ye nasıl sahip çıktığının

en somut örneğidir. (Tatçı 2002: 756; Köprülü 2009: 248- 259; Kaya 2009: 8). Çalışmamızda aynı bilgileri tekrara düşmemek için hayatı hakkında bunları söylemekle yetineceğiz.

Mesnevi şeklinde kaleme aldığı Risâletü'n-Nushiyye'si ile gazel ve murabba tarzında yazılan ve çoğu ilahi aşkı konu alan 400 kadar şiiri ihtiva eden Dîvân'ı Yunus Emre'nin bilinen iki eseridir. Halk tarafından çok sevilen ve şiirleri dilden dile dolaşan Yunus Emre'nin şiirleri sınırlı sayıda olsa da kendisine mâl edilen şiirlerin sayısı bini geçmektedir. Aynı yahut benzer mahlasta birden fazla şairin olması da bunda etkili olmuştur. Ancak onun şiirlerini diğer şiirlerden ayırmak zor bir iş değildir.

2. Literatür

Yunus Emre'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların tamamı burada zikredilemeyeceği için belli başlı olanlarına yer verilmiştir.

Divan'ı ve hayatı hakkında yapılmış belli başlı bilimsel yayınlar, Abdülbaki Gölpınarlı (1965) *Yunus Emre Risâletü'n-Nushiyye ve Divan*, (1943) *Yunus Emre Divanı -Metinler, Sözlük,Açıklama-*; Faruk Kadri Timurtaş (1972) *Yunus Emre Divanı*; Mustafa Tatçı (2008) *Yunus Emre Divanı* ve Fuat Köprülü (2012) *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*'dır.

Türk Edebiyatı alanında Yûnus Emre hakkında yapılan tezler şunlardır¹: Emine Sayın Sevim (1986) *Yunus Emre'nin Bir Şathiyyesi İle İlgili Şerhler*; Mustafa Tatçı (1990) *Yunus Emre Dîvânı (İnceleme- Metin)*; Behçet Dede (1990) *Yunus Emre'nin Eserlerinin Tablîli*; Bayram Dalkılıç (1992) *Yunus Emre'de Allah-Âlem-İnsan Münasebet*; Sultan Bozkuş (1997) *Yunus Emre'nin Şabıslar Dünyası*; Gencel Altunsarı (2004) *Yunus Emre Divanı'nın Şekil Yönünden İncelenmesi*; Elif Dursun (2009) *Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Tanrı ve İnsan*; Talip Çukurlu (2010) *Yunus Emre Divanı'nda Teşbih*; Yaşar Akdemir (2007) *Yunus Emre Divanı'nda Türkçe*; Burcu Yaşın (2018) *Yunus Emre Dîvânı'nda Anâsır- ı Erba'a*; Esra Kızır Taşdan (2019) *Yunus Emre'de İnsan Algısı*; Kadir Albayrak (2019) *Yunus Emre Divanı'nda Toprak Unsurunun Türk Mitolojisi Açısından Değerlendirilmesi*.

¹ Ulusal Tez Merkezi veri tabanını kullanarak 08.09.2021 tarihinde "Yunus Emre" anahtar sözcüğüyle yaptığımız taramada elde edilen sonuçlardır.

3. Yunus Emre Divanı'nda Bilmek

Kendisini miskin, derviş ve âşık olarak nitelendiren Yunus Emre'nin neredeyse tamamı tasavvufî irşad amacı güden didaktik manzumelerine bakıldığında kendisinin aynı zamanda yol gösterici bir müşid ve tasavvufî tecrübelerini aktaran bir öğretmen olduğu anlaşılmaktadır. İlim, irfan ve bilmeye kendince yüklediği misyon sebebiyle büyük önem veren Yunus Emre'nin eserlerinde çoğu zaman ilim ve irfanı birbiri yerine geçecek şekilde kullandığı, ikisi arasında herhangi bir ayırım yapmadığı görülmektedir. Divan'ında ilimle alakalı olarak söylediği

İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür

Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur²

beyti, darbı mesele dönüşmüş bir sehl-i mümteni örneğidir. Burada görüldüğü gibi Yunus Emre, ilim ve bilgiye dair hususları kendine has üslubu ve dönemin has diliyle Divan'ında pek çok kez dile getirmiştir.³

İlmin kapısı bilmektir. Dolayısıyla hem ilim hem de irfan sahibi olmanın yolu bilmekten geçer. Bunun bir sonucu olarak da Yunus Emre Divan'ının pek çok yerinde bilmeyi vurgulamış, gerçek aşk yolunun yolcularına rehber olmuştur.

Yunus Emre Divanı'nda bilmek kavramını konu alan çalışmamızda Mustafa Tatçı'nın bilimsel neşrini yapmış olduğu *Yunus Emre Divanı'nın* TC Kültür ve Turizm Bakanlığı elektronik neşri kullanılmıştır. Eserde yer alan manzumeler taranarak fişlenmiş, ilgili kavram kapsamında *bil-, bil, bilgil, bilig, bilen, biliş, biliş-, bilme-, bildir-...* gibi bil- fiilinin farklı çekimleri ile bu eylemden türetilmiş kelimeler tespit ve tasnif edilerek incelemesi yapılmıştır.

Gazel ve murabba formunda yazılmış 417 şürden oluşan Divan'ında Yunus Emre'nin 214 manzumesinde en az bir defa *bilmek*

² Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, (İstanbul: H Yay., 2014), 73

³ Bu konuda Zavotçu Yunus Emre Divanı'nda ilim ve bilgi kavramlarını genel hatlarıyla ele almıştır. Bkz. Gencay Zavotçu, "Yunus Emre Divanı'nda İlim ve Bilgi", Eskişehir: *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014.

kavramını zikrettiği tespit edilmiştir. Farklı isim ve fiil çekimleriyle toplamda 328 yerde tespit ettiğimiz bilmenin, Yunus Emre tarafından aşk yolunun yolcularına tasavvufi öğretileri vermek için sıklıkla vurgulandığı görülmektedir.

3.1. Bilmenin Öznesi

Yunus Emre, Divanı'nda bilmek kavramı zikredilirken farklı öznelerle yer verildiği, farklı farklı kişilerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Peki kimdir bu bilenler yahut bilmeyenler? Yunus Emre'nin, şiirlerinde bu bağlamda dikkat çektiği üç çeşit öznenen söz edilebilir. Bunlar ilim ehli, irfan ehli ve olumsuz niteliklere sahip olanlardır. Bu üç farklı öznenin unsurlarını oluşturanlar şemada gösterilmiştir:

İlim Ehli	İrfan Ehli	Olumsuz Niteliktekiler
☐ müderrisler	☐ dervişler	☐ şeytan
☐ yargı mensupları	☐ sufiler	☐ aşksızlar
☐ din adamları	☐ erenler	☐ münkirler
☐ müneccimler	☐ aşıklar	☐ münafıklar
	☐ mürşidler	☐ cahiller
		☐ gafililer
		☐ zâhidler

Şekil 1. Yunus Emre Divanı'nda bilmek kavramı ile birlikte geçen özneler

Bilmek manasına gelen Arapça bir kelime olan ilm, okuyarak öğrenilen bilgi, nazariyat olarak da tanımlanmaktadır.⁴ Farâbî, İbn Sînâ, Gazâlî gibi ilk İslam âlimlerinden bu yana ilimlerin tasnifine yönelik olarak yapılmış ayrıntılı pek çok çalışma mevcuttur. Ancak en genel hatlarıyla fizik, kimya, cebir gibi pozitif bilimler ile fıkıh, kelâm gibi dini ilimler ilim olarak görülmektedir. Tasavvufa göre ise ilim ikidir. İlki kazanmakla elde edilen ilim, kesbî ilim; ikincisi ise vehbî ilimdir. Allah

⁴ Ferit Devellioğlu, *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1970), 513.

bunu kulunun kalbine ilham eder. Buna marifet de denilmektedir. Bilindiği gibi tasavvufta dört kapı, kırk makam anlayışı hâkimdir. Tasavvufun dört kapısı şeriat, tarikat, hakikat ve marifettir. Kesbî ilim de akıl yolu ile şeriatı bilmeyi ifade eder. Dört kapının ilk ve en temel seviyesi de budur.⁵ Bu bakımdan ilmin yalnızca nazari kısmıyla ilgilenen yahut şeriatda kalıp daha üst makamlarına çıkamayan kişiler, Yunus Emre'nin hakikati ve marifeti bilmemekle eleştirdiği ilm-i nücûm ile uğraşan müneccimler, nazari, aklî bilgiyi nakleden müderrisler ile yargı mensupları, zâhidler ve din adamları olarak Yunus'un söylemlerinde karşılık bulmaktadır:

Alimler bunu bilmez degme 'akl ana irmez

Hidâyetdür Yûnus'a keşf oldı hâcemüzden (G 233/10)

Beytinde âlimlerin bilmediği ve her insanın aklının ermediği hidâyet, Yunus'a keşf olunmuş, kalbî olarak bildirilmiştir.

Medreseler müderrisi okumadılar bu dersi

Şöyle kaldılar 'âciiz bilmediler ne bâb durur (G 47/4)

Beytinde ilmiye mensubu müderrislerin okumadığı, hangi bölümde olduğunu bilmedikleri bir ders vardır. O ders de yalnızca gönülle, kalple öğrenilebilecek olan aşktır.

Bilme ve anlama demek olan irfan, tasavvufta ilahi bir feyz olarak kâinatın sırlarının gönüle ilham olması anlamına gelmektedir.⁶ Dolayısıyla ilmin yeri akıl iken irfanın yeri kalptir ve tasavvuftaki dört kapıdan marifete ulaşmanın tek yolu irfandır. Aynı zamanda tasavvuftaki vehbi ilmin de karşılığıdır. Yunus Divanı'na bakıldığında Yunus'un ilim ve irfan arasında net bir ayırım yapmadığı, zaman zaman ilim ve irfanı birbiri yerine kullandığı görülmektedir. Ancak Yunus böyle bir ayırım yapmasa da şiirlerin bağlamı incelendiğinde ilmi mi yoksa irfanı mı kastettiği açıkça anlaşılmaktadır. Ledünni ilim, vehbî ilim olarak da adlandırılan irfan bilgisine sahip kişiler, başta Yunus Emre'nin kendisi olmak üzere âşiklar,

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Anka Yay., 2005), 305.

⁶ Devellioğlu, *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1970), 532.

erenler, dervişler ve dertlilerdir. İlim ehlinde farklı olarak bu kişiler, hakikati, marifeti ve daha pek çok bilgiyi ilham yoluyla bilmektedirler:

Yitmiş iki milletin sözünü 'ârif bilir

Yûnus Emre sözleri dâim usûl degül mi (G 352/7)

Yunus'a göre âriflerin de bilmediği şeyler vardır. Bu kişiler ilahi aşkın cezbesiyle kendilerinden geçtikleri için nerede olduklarını, hallerini, dillerini, kısacası “ne idüklerini” bilmezler. Gerçek âşıklar olarak adlandırılan bu kişiler için aynı zamanda pek çok bilginin yahut öğütün hükmü de bulunmamaktadır:

Dîn ü millet sorarsan 'âşıklara dîn ne bâcet

'Âşık kişi harâb olur âşık bilmez dîn diyânet (G 17/1)

Yunus'un ne ilim ne de irfandan nasibini almayan tam bir cehalet ve acziyet içinde gördüğü ve eleştirdiği, zaman zaman da nasipsiz olarak nitelendirdiği ve üzüldüğü kimselere de yer verdiği görülmektedir. Âdem'in gerçek cevherini bilmeyen Şeytan, ilim yahut irfan bilmeyen ve bilmeye de yanaşmayan cahiller, tüm hakikatten habersiz gafiller, aşksızlar ve münkirler Yunus'un şiirlerinde gerçek aşkı ve hakikati bilmeyen kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır:

Zâbir gördi Âdem'ün bâtınına bakmadı

Bilmedi kim Âdem'i halka server eyledi (G 356/3)

Beytinde Âdem'in zâhirine aldanıp bâtınındaki güzelliği görmeyen, onun Allah'ın yarattıkları içimde halife olduğunu ve bu kıymetin de cân cevherinden geldiğini bilmeyen Şeytan eleştirilmektedir.

Işksuzlara virme öğüt öğüdünden alur degül

'Işksuz âdem hayvân olur hayvân öğüt bilir degül (G 157/1)

Beytinde de aşksız olarak nitelendirdiği kimselerin öğüt almayacağını söyleyen Yunus, bir adım öteye giderek aşksız âdem'in hayvan hükmünde olacağını dolayısıyla hayvanların da öğütten anlamayacağını belirtmektedir.

3.2 Bilmenin Nesnesi: Yunus'un Bildirdikleri

Şiirleriyle hem kendi tasavvuf yolcuğunu anlatan hem de kendine has üslubuyla bu yolun yolcularına rehber olmak isteyen Yunus Emre,

Divan'ının pek çok yerinde bilmek kavramıyla birlikte pek çok mefhumu ve tasavvufi öğretiyi dile getirmiş ve öğütler vermiştir. Aşağıda bilmek kavramıyla birlikte ele alınan mefhumlar ve tasavvufi öğretiler verilmiştir:

Şekil 2. Yunus Emre Divanı'nda bilmek kavramı ile birlikte geçen tasavvufi öğretisi ve mefhumlar

3.2.1. Aşk

Bir aşk ahlakçısı olarak anılan Yunus Emre'nin Divan'ında çok kez yer verdiği mefhumlardan biri aşktır. *Sevelim sevelelim bu dünya kimseye kalmaz* diyen Yunus'un insanlara ısrarla bildirmeye çalıştığı, *sevü, mibr, muhabbet* gibi kelimelerle de karşıladığı bu mefhum, tanrı ile insan arasındaki ikiliği bire indiren, vahdet ve fenafillah düşüncesi ile iç içe geçmiş bir şekilde işlenir. Yunus'a göre yüce ve gerçek bir duygu olan aşk, yanılmaz ve yalan söyleyenlere aldanmaz (G 331/6). Gördüm diyen gören, bildim diyen bilen değildir. Asıl bilen aşktır ve Yunus Emre de kendini o aşkın esiri ve o aşka meftun bir âşık olarak nitelendirir (G 177/6). Yunus, gönlünde bu ilahi aşkın olduğunu ve bu aşkı oraya koyanın da yaratıcı olduğunu başından beri bilir (G 371/1). Altının kıymetini sarrafın bilmesi gibi Yunus da bahridir ve denizden aşk cevherini alır (G 378/2). Bu cevheri aynı zamanda söz ipine dizerek

lirizmi yüksek ve sehl-i mümteni söyleyişle kendi zamanını aşırp günümüze kadar gelir Yunus Emre. Ona göre aşk ateşi yalnızca onun gönlünde değil, cümle âlemin gönlündedir (G 354/9).

Ona göre aşkı yalnızca diliyle söyleyenler ve gönülden hissetmeyenler gerçek aşkın ne olduğunu bilmezler (G 2/4). Onlar, mecazi aşktan öteye gidemeyen kişilerdir. Gerçek aşka ulaşmak, uzun ve meşakkatli bir süreçtir. Ancak bu aşkın güzelliği aynı zamanda âşığı cezbeder. Bu nedenle gerçek aşka ulaşmak için maldan öte can bile feda edilir (G 5/2).

Sensüz iki cihân benim zîndân görünür gözüme

Senün 'ışkunla bilişen gerek hâssü'l-hâsdan ola (G 4/4)

diyen Yunus için Tanrı'nın aşkını bilen hâssü'l-hâstandır. Tasavvuf düşüncesine göre kişiler ilahi bilgi ve görüşlerine göre avam, havas ve hâssü'l-hâs olmak üzere üç sınıftır. Avam, kısasa kısastır. Döveni döver, seveni sever. Vahdet şuurunda değildir. Havas, hayrın da şerrin de Allah'tan geldiğini bilen ve razı olandır. İlme'l yakîn sahibidirler ancak mutlak birliğin tam olarak idrakinde değillerdir. Hâssü'l-hâs ise seçkinlerin seçkinidir. Yüzünü tamamıyla Allah'a dönmüştür, kesrete dalmaz, başına ne gelirse gelsin Tanrı'dan yüzünü çevirmez. Ayrıca bu kimseler zâtî tevhidi anlamışlar ve bâtinî sırları da ilham almışlardır.⁷

Yunus'a göre aşka ulaşan kişilere ezel ve ebed yoktur. Çünkü zaten bu dünya fani ve geçicidir (G 24/1). Aşk herkese nasip olmayan bir müjdedir (G 45/4). Bu nedenle de aklını rehber edinenler aşkı bilmekten uzaktır (G 47/4, 62/1). Aşkın kendine has bir lisanı vardır ve bu lisan yalnızca aşk ehlinin bilgisindedir. Bu açıdan bakıldığında Yunus'un her kelamı birer aşk sözüdür (G 64/7). Eğer bir âşık olarak dinlenirse Yunus'un sözleri anlaşılır ve bu sayede Yunus, bir dost olarak görünür (G 116/8, G 175/1).

'Aşık dilin bilmeyen yâ delüdüdür yâ debrî

Ben kuş dilin bilürem söyler Süleymân bana (G 12/9)

⁷ Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı İnceleme* (İstanbul H Yay., 2014), 510.

Dizelerinde Yunus Emre, *aşk dilini bilmeyen ya delidir ya debrîdir. Ben kuş dilini bilirim çünkü bana Süleyman öğretti* diyerek aşkın yalnız alakadar olan kişilerin anlayabileceği diline vurgu yapılmaktadır. Buna göre aşk dilini bilmeyenler ya dinen yükümlü tutulamayacak olan deliler ya da dünyanın sonsuzluğuna inanıp âhireti inkâr eden dehrîlerdir. Aşk dilinin kuşdiliyle birlikte mütenasip olarak kullanıldığı görülmektedir. Tasavvufta kuşdili, ilahi sırların ehil olmayanlardan gizlenmesini, dolayısıyla sembolik dili ifade eder.⁸ Bu nedenle kuş dili mazmunu Yunus Emre tarafından Hz. Süleyman ile birlikte aşkın anlaşılmayan dilini ifade etmek için Divan'da birkaç yerde kullanılmıştır. Süleyman'ın bildiği bu dil boş bir dil değildir (G 163/6). Erenlerin gerçek aşkın yolunda ne söyledikleri Yunus'a bu dili bildiği için ilham olunur (G 171/12). Yetmiş iki dilde Yunus'a bilinmeyen yoktur çünkü o, aşkın dilini bilir (G 181/2). Aşksızlara Yunus'un sözleri dağlardaki bir yankı gibidir. Kalbinde bir zerre aşk olmayan kişi gurbette sayılır (G 65/3).

Bizüm hâlümüzden bilen kimdür 'ışka münkîr olan

Bizüm sevdiğümüz Hak'dur bu halka göz ü kaş gelür (G 92/5)

Beytinde ilahi aşktan uzak olanlar halden anlamayan, inkarcı kimseler olarak eleştirilirler. Bu nedenle de Yunus aşktan bahsettiğinde mecazi aşktan öteye gidemedikleri için kaş ve gözden dem vurduğunu zannederler.

Âşıkların hâli de dili de yeri de mutlak varlığın aşkıyla alakalı olmayan kişilerce bilinmez (G 146/3, G 175/1, G 343/6). Bu sebeple âşığın halini yalnızca âşıklar bilir. Çünkü aşk sırrı, gizli bir hazinedir ve sırlar gizli kalmalıdır (G 26/7). Âşığın yeri bu dünyadan da ahiretten de ötededir ve o yeri kimse bilmez (G 113/7). Aşk da gönülde gizlidir (G 331/6). Aşık olmak, Yunus'a göre dertli olmakla eşdeğerdir. Aşk öyle bir yükür ki yüce dağlar bu yükü kaldıramaz (G 55/4). Bu nedenle aşık kişi aynı zamanda güçlüdür. Eğer Yunus'un sözleri aşkla dinlenirse âşıkların gücü anlaşılabilir (G 116/8).

⁸ Sâfi Arpaguş, "Tasavvufta Mantıku't-tayr, Mevlana'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2005/2), 121-135.

İşkdan haber bilenlerin 'ışk derdile tolanların

Küfri îmân olanların 'ayblaman güldüğünü (G 390/3)

Aşıklar, Allah ile bir olma duygusuyla vecd haline girerler. Aşık haddini bilir ama nerede olduğunu bilmez bir haldedir (G 90/4, G 325/1). Yunus Emre, aşıkların içinde bulunduğu bu durumu yukarıdaki beyitte olduğu gibi aşk derdiyle dolmak olarak nitelendirir. Hakikatın peşinde olan aşıkların küfrü imandır. Kendinden geçmiş aşıkların gülüşleri kınanmamalıdır. Kendisi de yolunu yitirmiş bir aşık olan Yunus, aşk şarabını içeli kendinden geçmiştir ve nerede olduğunu bilmez (G 189/1). Aşka tutunanlar tüm korkularından arınmışlardır (G 371/6). Aşıklara şart ve farz olmaz. Çünkü doğru yol onların gönüllerinde ilham olunur (G 264/5). Dervişler, âşıklar yahut erenler, ismi ne olursa olsun Allah aşkıyla yanan kimseler oldukları için Yunus Emre'nin gözünde vecd halindeki delilerdir. Gerçek aşkı bilmeyen gafiller ise bu hale yabancı oldukları için bu delilik haline gülerler (G 96/1).

İbadet ve duaların aşıkların sevgiliyle buluşma zamanları olduğunu da ifade eden Yunus, bir manzumesinde *tanla seher vaktinde dur* diyerek aşıklara buluşma saatlerini bildirir (G 88/7). Tan ve seher vakitlerinin seçilmiş olması tesadüfi değildir. İmsaktan biraz önceki vakit olan seher vaktinde ve güneşin doğuş anı olan tan vaktinde edilen duaların daha makbul olduğu çeşitli hadislerde ve Kur'an'da ifade edilmiştir (Kur'an: 2/16-17).

On ikidir hücreyi yedi dervâzesi vardır

Anda iki dilber var bilmezsin ki sorasın (G 250/4)

Beytinde *aşkta on iki hücre yedi giriş kapısı vardır. Bu hücrelerin içinde de iki güzel durur* diyen Yunus Emre'nin on iki hücre, yedi dervâze, iki dilber ifadelerini tasavvuf sembolizminde sık sık yer verilen "on iki burç, yedi felek ve ay ile güneş olarak değerlendirmek mümkündür."⁹

Görüldüğü gibi Yunus Emre, bilmek eylemini aşk mefhumuyla birlikte kullanırken aşkın ve âşığın içinde bulunduğu durum ve nitelikleri,

⁹ Mehmet Özdemir, "Yunus Emre'de Kozmolojinin Estetik Sunumu", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6 / 3 (Ağustos 2020): 493-518 . <https://doi.org/10.20322/littera.761586>

gerçek aşkın mahiyetini, aşkın ve aşığın dilini, yerini, vecd halini, aşksızları, gerçek aşkın mecazi aşktan farkını ve aşka dair pek çok özelliği kendine has üslubuyla bildirmiş ve bunu yaparken de tasavvufun sembolik dilinden yararlanmıştı.

3.2.2. Tanrı

Yunus Emre'nin dost, hak, Allah, sevgili gibi isimlerle andığı yaratan, Divan'da bilmek kavramıyla birlikte geçen diğer önemli mefhumdur. Manzumeler incelendiğinde özellikle dost kavramının sıklıkla Tanrı'yı karşılamak için kullanıldığı dikkat çekmektedir. Yunus'taki bu dost kavramı üzerine farklı düşünceler mevcuttur. Gönül Alpay Tekin'e göre şiiirlerinde onun dostu kimi zaman soyut bir kavram, tanrı, kimi zaman da bir insandır. Tapduk Emre'dir ya da tarihi kişiliği bizce bilinmeyen bir insandır.¹⁰ Eyüboğlu'na göre dost Tapduk Emre, Hz. Muhammed, onun çok sevdiği Hz. Ali olabilir. Yahut bütün insanların, bütün minare ve çan kulelerinden çağırıldığı Tanrı da olabilir.¹¹ Dost mefhumu Yunus'un şiiirlerinde farklı farklı kişi ve mefhumları karşılasa da çalışmamızda dosttan maksat Tanrı'dır.

Yunus Emre korkuya dayalı değil, sevgiye dayalı bir tasavvufi anlayışa sahip olduğu için Tanrıyla bir insanla konuşur gibi konuşur, ona içini döker ve koşulsuz güvenir. Bu sayede de düşünülebilecek en somut Tanrı anlayışını ortaya koyar.¹²

Her şey var olmadan önce Tanrı vardır (G 8/2) ve o her yerdedir. Allah kişiye canından bile yakındır (G 61/5). Allah'ın gücü her şeye yeter. Onun kâdir sıfatı vardır. Bir gönülde Allah sevgisi yoksa din ve iman o insan için gerekli değildir (G 108/1). O, ezeli ve ebedi olandır (G 175/2, G 320/5). Veren de alan da canlara hükmeden de Tanrı'dır (G 370/12). Allah'ı bilmek Yunus Emre'nin pek çok şiiirinde defalarca vurguladığı bir düşüncedir.

Kişi Hak'ı bilmek gerek Hak haberin almak gerek

Zindeyiken ölmek gerek varup anda ölmez ola (G 327/7)

¹⁰ Gönül Alpay Tekin, *Hayat Ağacı*, (İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2017), 355.

¹¹ Sabahattin Eyüboğlu, Yunus Emre'ye Selam, (İstanbul: Çan Yay., 1966), 36.

¹² Alpay Tekin, *Hayat Ağacı*, (İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2017), 356.

Beytinde olduğu gibi Allah'ı bilmek, ondan haber almak ve bunu yapabilmek için de *ölmeden önce ölmek* Yunus'un şiarıdır. Allah, *Kur'an sözüüm, gönül evim* demıştır. Gerçek varlığı bilmeyenler gönül evinin asıl sahibini de bilmezler (G 57/3). Tanrı aşkı da bilgisi de canda gizlidir (G 243/3). Yaratana bilen yokluktan varlığa erişir (G 69/8, G 104/2). Onu bilmeyenler ise gamdadır ve gerçek dostundan mahrumdur (G 308/6 , G 360/1). Allah, kendisini bilen kuluna her işinde mutlak yardımcısıdır (G 329/6). Dervişler, Allah'ı bilen aşk erleridir (G 167/5). Yunus Emre'ye göre Allah düşüncesinden ve içinde Allah lafzı geçen sözden başkası dedikodudur (G 155/4).

Allah'ı bilmek, var olmakla başlayan bir süreçtir. Var olmak ise Tanrı'nın bilinmek istemesi ile başlayan bir süreçtir. Bunun için tasavvufta gizli hazine anlamına gelen kenz-i mahfî tabiri kullanılmıştır. Bu tabir, hadis olarak da rivayet edilen, "Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye kâinatı yarattım" (Aclûnî 2/132) ifadesinden alınmıştır.¹³ Yunus Emre'de bilmek kavramı etrafında bu düşünce yaratılmışların var olmadan önce yaratıcıdan habersiz olduğu, ancak yaratıldıktan sonra Allah'ı bilebildikleri şeklinde aktarılmıştır.

Vücûda gelmeyince kimse Hak'ı bilmedi

Bu vücûddan gösterdi dost bize dîdârını (G 397/4)

Beytinde ancak yaratıldığı zaman Tanrı'yı bilebilen insanoğlunun, yaratıcının sıfatları da kendisinde zuhûr ettiği için kendine bakıp Allah'ı görmesi ifade edilmiştir. Benzer bir üslupla aşağıdaki beyitte de Hz. Muhammed, kendine bakıp hakkı görmüş ve hakkı hakkıyla ancak böyle bilmiştir:

Muhammed Hak'ı bildi Hak'ı kendüde gördi

Cümle yirde Hak bâzır göz gerekdür göresi (G 378/4)

Yunus Emre'deki vahdet düşüncesinin bir yansıması olarak Tanrı aslında her yerdedir ancak onu görmek için olgunlaşmış ve tasavvufi terbiyeyi almış bir göz gereklidir. Ancak onu hakkıyla bilenler ve ona aşkla bağlı olanlar da bu varlık âleminde dermansız derde düşer (G

¹³ İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfî", TDV *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.) 258.

135/1). Çünkü onu hakkıyla bilmek ve onun aşkıyla yanmak demek aynı zamanda bitmeyen bir özlem duygusuyla cismânî âlemde yaşamak ve ona kavuşmayı beklemek zorunda kalmaktır.

Allah'ın tüm varlıklardan münezze olarak ezeli, ebedi ve tek gerçek varlık oluşu, yaratılmış olan her şey kendisine muhtaçken onun hiçbir muhtaçlık içinde olmayışı da Yunus Emre'nin Divan'ında bildirdiği özellikler arasında yer almaktadır:

Kul pâdişâhsuz olmaz pâdişâh kulsuz degül

Pâdişâhı kim bileydi kul itmese yort savul (G 151/1)

Beytinde padişah ve kul metaforu üzerinden somutlaştırılarak ifade edildiği gibi Tanrı'nın kula ihtiyacı yoktur ancak kul sevgiliden ayrı kalmaz. Kulun Allah'ı bilmesi ise seven kullarının dostla bilişip bu bilgiyi talep eden aşık ve dertlilere vermesiyle olur.

3.2.3. Fenâfillâh

Tasavvuf düşüncesinde fenâ, kulun varlığını Allah için ve Allah'la beraber görmesi, nesnelere sûfinin gözünden silinmesidir. Bu makam bir hiçlik makamı değildir. Çünkü tasavvuf anlayışında kul hiç olmaz; hiçin yerine Allah'ın sıfatları geçer. Bu makamda kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terk eder. Tam hale gelerek olgunlaşır. Bu giden insani sıfatların ve ahlakın yerini ilâhî sıfatlar alır.¹⁴ Kulun benliğinin kaybolduğu ve tevhide ulaştığı bu makamın ve bu makama ulaşan kişilerin içinde bulunduğu ruh halinin Yunus'un şiirlerinde sıklıkla yer verildiği görülmektedir.

Şöyle hayrân eyle beni bilmeyin dün ü günü

İsteyeyin dâim seni ayrık nakşa kalmayayın (G 269)

Dizeleriyle *bana öyle bir ilahi aşk ver ki ben benliğimi bilmeyeyim, istesem de bulamayayım. Beni öyle hayran eyle ki geceyi gündüzü bilmeyeyim, seni daima isteyeyim ve senden başka kesrete dalmayayım* diyerek Allah ile bir olma isteğini dile getiren Yunus'un pek çok şiirinde fenâfillah halini ve bu hal içinde yaşadıklarını bildirdiği görülmektedir.

¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Anka Yay., 2005), 208.

Şair, manzumelerinde sık sık vahdeti ve fenâyı arzuladığını dile getirir. Ancak bazı manzumelerinde de çoktan bu makama eriştiğini ve kendinden geçtiğini anlatır. Onun *bilmezem* redifli gazeli (G 192) aşk ve vecd haliyle kendinden geçen ve fenâ makamına ulaşan âşık Yunus'un içinde bulunduğu ahvâli göstermesi bakımından ayrı bir dikkat gerektirmektedir. Buna göre aşk şarabını içtiğinden beri Yunus, nerede olduğunu ne halde olduğunu bilmez, istese de bulamaz. Dostları ona seslense de, ondan ilim ve amel sorsa da Yunus artık divane olmuştur. Birtakım sözler sarfetse de bunlar ciddiye alınacak cümleler değildir. Yunus, canını aşka yönelttiğinden beri tüm bildiklerini unutmuştur. Bu aşk da Yunus'un tek bildiği ve hissettiğidir. Kendisini şeyhlik makamında görüp nasihat isteyenlere de asıl yolu şeyhiyle bulduğunu ve haktan başka nesne bilmediğini söyler:

Âşık Yûnus sen cânımı Hak yolına eyle fidâ

Bu şeyhula buldum Hak'ı ben gayrı nesne bilmezem (G 192/8)

Yunus'un vecd haliyle zaman zaman Hallac-ı Mansûr'un ene'l-hak söyleyişine benzer biçimde ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir.

Dört dürlü nesneden bâsıl bilün benem uşda delâl

Odula su toprağ u yıl bünyâd kalan Yezdân benem (G 211/6)

Beytinde dört türlü nesneden ortaya çıkan her şey benim delilimdir. Ateş-hava-su ve toprağı yaratan benim diyerek kendini yaratıcıdan ayırmaz. Aynı zamanda yaratılmış olan her şeyi Yezdân esmasıyla andığı Allah'ın bir delili olduğunu söyler Yunus.

Allah'ı bilen Yunus, onun sıfatlarını diliyle söylese de aklıyla idrak edemez (G 256/1). Halini bilmeyen Yunus, diliyle söylese de iradesi dışındadır ve bu sözleri aslında kendisine Tanrı söyler (G 82/9). Aşk okunun yararı Yunus'un yüreğine işleyeli öyle deli olmuştur ki gece ve gündüzün farkında değildir (G 378/10).

Bu hal içinde de Yunus, kendi halinin ancak vuslat haline erenler tarafından bilinebileceğini söyler:

Vasf-ı hâlin eydiserem vuslat hâlin bilenlere

Yidi dürlü nişân gerek hakîkate irenlere (G 298/1)

Beytinde hakikate eren kişilerin yedi türlü nişanından bahseder. Bu kişiler aynı zamanda fena makamına ulaşmış kişilerdir. Manzumenin devamında bu yedi nişanın neler olduğunu da söyler Yunus. Bu nişanların dördü insanları kınamamak, nefesine uymamak, fani bütün heveslerden geçmek, dünyadan ve dünyalıklardan geçmektir. Şair bu nişanları sıraladıktan sonra üç nişanı gizli tutar ve *gelip halvet soranlara* açık edeceğini söyler:

Yûnus yidi nişân didi evet üçini gizledi

Anı dabı eydivirem gelüp halvet soranlara (G 298/7)

3.2.4. Dünyanın faniliği

Dünyanın gelip geçici bir yer oluşu, Yunus Emre'nin sıklıkla *biliniz* diyerek öğütlediği bir husustur. Onun divanındaki ilk şiirinde söylediği:

Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler

İşk şarâbın içen cânlar uymaz göçmege konmaga (G 1/10)

Dizelerinde gelip geçenlerin bir konağı olan bu dünyanın faniliği ifade edilirken aşk şarabını içene canların konmakla göçmekle ilgilenmediklerini söyler. Çünkü bu kişiler fani olan dünyaya değil, baki olan Allah ile meşguldürler. *Gelen geçer konan göçer* sözü Yunus Emre tarafından birkaç kez dünyanın faniliğini anlatmak ve tek gerçekliğin Allah'a duyulan aşk olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır (G 1/10, G 28/8, G 299/7, G 103).

Yunus Emre'ye göre ömür bir yel gibidir (G 55/2). Her insan bir gün öleceğini bilerek yaşmalıdır (G 346/4). Kimse gündüzden geceye erişeceğini garantisini veremez (G 258/6). Bu dünyada Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed bile kalmamıştır (G 235/8). Dünya ise gelenlerin geçtiği ancak cahillerin farkına varmadıkları bir köprüdür (G 103/4). İnsanlar dünyayı izlemeye gelmiştir. Amaç nefse hizmet etmek değildir (G 114/3). İnsan Karun kadar mal mülk sahibi olsa dahi yanında hiçbir şey götüremeyecektir (G 316/2). Dünya halkın düşmanıdır ve geçicidir. Dünyayı terk etmek gerekir çünkü maksat canlar canına ulaşma ancak böyle mümkündür (G 161/4). Dünya, rahat edilecek bir yer değildir. Rahat edilecek tek yer Allah'ın yanındır (G 322/5).

Tîz çıkarurlar fevka'l-'ulâya

Bil İsa gibi dünya koyanı (G 353/4)

diyen Yunus, Hz. İsa gibi dünyayı geride bırakanların tez vakitte göğe çıkarılacağını söyleyerek dünyanın geçiciliğini vurgulamaktadır.

Tüm bunları söyleyen Yunus ise dünyada kalmaya niyeti olmadığını şiirlerinde pek çok kez dile getirir. Ona göre dünyanın geçici olduğunu bile bile rahat uyku uyumak mümkün değildir. Çünkü dost yolunu soranlar uykusuzdur (G 372/10).

3.2.5. Söz ve Mana Bilmek

Âlemlerin “kün” sözüyle yaratıldığını bilen, bu nedenle de sözün öneminin farkında olan Yunus Emre, bildiklerini sehl-i mümteniye varan güzel ve etkili söylemlerle ifade ederken sözün de önemine sık sık vurgu yapar. Söz ile ilgili olarak şairin söylediği aşağıdaki dizeler berceste niteliğindedir:

Keleci bilen kişünün yüzünü ağ ide bir söz

Sözi bişürüp diyenün işini sağ ide bir söz

Söz ola kese savaşı söz ola bitüre baş

Söz ola agulu aş balıla yağ ide bir söz (G 102/1-2)

Buna göre söz, düzgün söz söylemeyi bilen kişinin yüzünü ak, işini sağlam eder. Savaşı bitirmek de canı yitirmek de zehirli aş yedirmek de söz ile mümkündür.

Sözü güzel söylemeyi bilmek kadar, güzel sözden anlamak da önemlidir. Yunus'a göre sözden anlayanlar ve gerçek aşkın peşinde olanlar için kendi sözleri şeker hükmündedir (G 4/3). Gerçek aşkı inkâr eden münkirler ise sözün kıymetini bilmez. Onların söyledikleri de geleceğe kalmaz. Mana derinliğine inemedikleri için de söylenenleri yanlış anlarlar (G 66/8). Ancak arifler öyle değildir. Onlar sözü ve sözün kıymetini kalben bildikleri için onlara yabancı yoktur:

Yitmiş iki milletün sözünü 'ârif bilir

Yûnus Emre sözleri dâim usûl degül mi (G 352/7)

Beytine göre ârifler 72 milletin sözünü anlarlar. Bu nedenle Yunus'un sözlerinin de dâimi usul olduğunu, yani tsavvuf yolunda daimi doğru sözler olduğunu bilirler.

Yunus Emre'ye göre doğru ve öz söz söylemek kadar sözün manasını bilmek de önemlidir. Bu nedenle biliniz diyerek öğütlediği bir başka husus, sözden anlamak, sözün manasını bilmektir. Yunus, bir şiirinde tasavvufta belli bir mertebeye erişmiş kişileri asilzadelere benzeterak onları diğer insanlardan ayıran nişan olarak manalı sözü kıvrak biçimde söylemelerini göstermektedir:

Âsil-zâdeler nişânın eger bilmek dilerisen

Her sözünün ma'nîsi var sözi sebük sal olmaya (G 5/3)

Yunus'a göre çok söz hayvan yüküdür. Az söz ise erin güzelliğidir. Bilene candan verilen bir cevher, bir söz yeterlidir:

Çok söz hayvân yüküdür az söz erin görkidür

Bilene bir söz yiter canda gevher varısa (G 300/9)

Yunus Emre'nin sözü ise yalnızca bilenlere anlamlıdır (G 302/18). Bir manzumesinde toyu toylamak, soyu soylamak, kimsenin bilmediği bir söz söylemek gerek (G 327/6) diyen şair, manası kimse tarafından dile getirilmemiş bir söz, bir hakikat söylemek gerektiğine de vurgu yapmaktadır. Bu söz aynı zamanda sevgiliye giden yolda yürüyen müridler için bir sır mahiyetinde olacaktır.

Sözünü daimi bir usul olarak kabul eden Yunus Emre, bir manzumesinde aslında bu ifadelerle açıklık getirir.

İy sözlerin aslın bilen gel di bu söz kandan gelür

Söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelür (G 42/1)

Sözlerin aslını bilen kişiler olarak ariflere seslenen şair, kendi sözlerinin kaynağının bilmeyenlere açıklanmasını ister. Çünkü sözden anlamayan olarak nitelendirdiği münkirler bu sözlerin Yunus'a ait olduğunu zannetse de sözlerin kaynağı Yunus değil, ilahi nurdur.

3.2.6. Vahdet-i Vücut

İlk olarak İbn Arabi tarafından sistemleştirilen bu düşünceye göre varlıklar bir ve tektir. Vecd ve sekr halinde olmaksızın varlıklar tek

varlıktan ibarettir. Her şey, tek olan Allah'ın değişik tecellileri, zuhurları, taayyunları ve görünüşleridir (Uludağ 1977:356-357). Bu düşüncenin Yunus Emre Divanı'nda bilmek kavramıyla birlikte pek çok kez dile getirildiği görülmektedir. Ona göre vücut Allah'ın yansımasıdır (G 363/1). Her şey tanrıdır (G 14/6). Cihan tanrı ile doludur ancak kimse tanrıyı bilmez. Eğer bir kişi Allah'ı istiyorsa yine kendinden istemelidir çünkü Allah kulundan ayrı değildir (G 103/1). Bir olma düşüncesini Yunus, zaman zaman tasavvufi sembolizm içinde verir:

Atamı yidi dirler anamı dört bilirem

Atam anam birimiş niçün gussa yudaram (G 220/4)

Yedi kat gökyüzünü atası, yerküreyi meydana getiren dört unsuru da anası bilen Yunus, aslında hepsinin bir olduğunun ve bir olan Allah'ın yansıması olduğunun idrakına sonradan varmıştır.

Ona göre cümle âlem aslında birdir ve Âdem de birliği bilendir. Bu birliği inkâr edenler ise kendine düşmanlık etmektedirler (G 125/6). Uzakta düşünmek hatadır çünkü tanrı insanın içindedir. Bu gerçeği görmemek gözsüzlerin işidir (G 61/3). Birlik elbisesini giyen, varlığını yoka sayanlar mutlaka gerçek insan olurlar (G 61/9). Ezeli birlik, cihan dirliği ve gönül birliği kudret budağıdır (G 33/7).

Vahdet düşüncesini aktarırken Yunus, şekilci dindarları eleştirmeyi de ihmal etmez:

Dünyâ için gussalanan mescid göricek tutman

Anda îmânsuz bulnan Allâh'ı bir bilmeyendür (G 99/4)

Buna göre dünya meşgalesi içinde olanlar ve ibadeti ancak mescid görünce aklına getirenler, imansız olanlar Allah'ı bir bilmeyenlerdir. Yunus Emre'ye göre ebedi dirlik, Allah ile bir olmaktır. O, Allah'tan ayrı olmayı da denemiştir ancak yaşadıklarının tamamı kuru efsanedir (G 320/4). Tanrı'yı bir bilen kişiler kendilerini bu yolda kurban etseler de aslında ölü değillerdir. Çünkü onlar ebedi aşk denizinde yüzerler (G 72/5).

3.2.7. Hakikat

Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat tasavvuftaki dört kapıdır. Bu kapılar da kendi içinde toplam kırk makama ayrılırlar. Dört kapı ve kırk makam, mutasavvıflar tarafından çeşitli benzetmelerle somutlaştırılmıştır.

Şeriat, baba hükmündedir ve dinin inanç ve ibadetlerini bilmektir. Tarikat ise anneye benzetilir. Şeriatın bir adım ötesidir ve şeriat bilgilerini uygulamaktır. Marifet ise oğula benzetilir. Bilgi ve amelin birlik ve bütünlüğünün sonucudur. Son mertebe olan hakikat, toruna benzetilir ve makam olarak varılacak son noktadır (Cebecioğlu 2005:172). Şeriat bakırı altın yapmaya yarayan simya ilmi, tarikat bu bilginin kullanılması, hakikat altının elde edilmesidir. Mevlânâ'ya göre şeriat bir meşale, tarikat bu meşale ile yol alma, hakikat ise maksada ulaşmadır. Bazen şeriat ağaca, tarikat çiçeğe, hakikat meyveye benzetilir (Demirci 1997:178). Yunus Emre de manzumelerinde bu dört kapıyı sıklıkla dile getirmekte, asıl varılacak makam olarak hakikati işaret etmektedir. Yunus'un düşüncesine göre insan, şeriatın içinde onun bir tutsağı olarak kalmamalıdır. Eğer aşk bir deniz, şeriat da bir gemi ise o gemiden denize dalmayanlar, gerçek dinin ne demek istediğini anlayamadan yarı yolda kalırlar. Bu nedenle şeriatla takılıp kalmadan onun ötesine geçilmelidir:

Hakîkatün ma'nîsin şerh ile bilmediler

Erenler bu dirliği riyâ dirilmediler

Bular geldi tapına şerî'at tutdı turur

İçerü girübeni ne varın bilmediler (G 38/1-3)

Yunus'a göre dört kitabı şerh eden aslıdır. Çünkü şerh ile yetinenler tefsirini okurlar ancak hakikati bilmezler:

Dört kitâbı şerh iden 'âsîdür hakîkatde

Zirâ tefsîr okıyup ma'nîsin bilmediler (G 38/5)

Bu beyitten anlaşıldığı kadarıyla Yunus'un gözünde bütün semavi dinler bir usul olarak eşit değere sahiptir. O, aynı zamanda dini yanlış anlayan ve anlatan, özüne inemeyen din adamlarını da kınar.

Gerçek mana bilenler bize hakikatin örttüğü gerçeği söylesin (G 56/3) diyen Yunus Emre, hakikati bildim diyerek rehavete kapılmaktan da imtina eder. Bildim diyerek miskinlik eteğini elden bırakmamak gerektiğini, yalnızca miskin olanların Tanrı'nın yüzünü göreceğini (G 63/7; 84/7) şiirlerinde sıklıkla dile getirir.

3.2.8. Yunus Emre

Kendini Divan'ında miskin, derviş, âşık, ümmi olarak nitelendiren Yunus Emre, bilmek kavramıyla birlikte kendini sıklıkla dile getirmekte, bildirmektedir. Yunus'un kendisinden bahsederken özellikle vurguladığı husus, kendi halinin bilinmesidir. Gazellerine bakıldığında genellikle akıl ve düşünme kabiliyeti olan, yahut kendisi gibi irfan bilgisine sahip olan kişilerin, dertlilerin ve âşıkların halinden anlayacağını ifade eden şair, manzumelerinde sık sık halinin, dilinin, mekanının bilinmediğini ve bunların alelade insanlar tarafından bilinmeyeceğini vurgulamaktadır. Arifler, âşıklar, dervişler gibi tasavvuf ehli, zaman zaman onun halini bilse de Tanrı'da yok oluş içinde olan Yunus'un içinde bulunduğu durum tasavvuf ehline bile malum değildir. Onun içinde bulunduğu bu durumun tek bileni, yegane gerçek varlık olan Allah'tır. O, Yunus'u ve niyetini en temiz haliyle bilir. Bu nedenle başkasının bilmesi önemli değildir (G 11/8).

Sen basırsın hod bilürsin bâlümi

Pes ne hâcet tartasın a'mâlümi (G 417/22)

Yunus, beyitte Allah'a *basırsın ve halimi iyi bilirsın. Ne gerek var benim amellerimi tartarsın* diyerek şathiyeye yakın bir söylemi benimsemektedir. Yunus Emre, zaman zaman Hallac-ı Mansur'u hatırlatan ve kendini tanrıyla bir gören bir hal içindedir.

Dört dürlü nesneden bâsıl bilün benem uşda delâl

Odula su toprag u yıl bünyâd kalan Yezdân benem (G 211/6)

Beytinde dört unsurun yaratıcısı olarak kendini işaret eden Yunus'un Tanrı ile bir olduğu, fenâ içinde olduğu anlaşılmaktadır. Yunus, kar yağdırın, buz donduran rızık veren rahîm ve rahmândır (G 193/7), Musa ile Tur'a çıkıp orada bin bir kelimedir (G 190/11).

Fenâ makamına erdiği anlaşılan Yunus'un içinde bulunduğu hali anlatan ve bu hallerin kimse tarafından bilinmeyeceğini vurgulayan pek çok manzumesi bulunmaktadır. Yunus'un aklı Allah yolunda gitmiş, kendisinden geçmiştir. Aklını kaybettiği için de Yunus, yükünü yitirmiştir. Bilmeyenler bu durumu anlayamazlar (G 23/8, G 209/2). Kimse Yunus'u bilmez. Onun zenginlik ve nefis hırsı yoktur (G 114/1). Halini kimse bilmediği için Yunus, halini anlatmak için bir merd-i irfan ister (G 228/6). Miskin Yunus, sözü söyleyen ve gözünü kanlı yaşla doldurandır.

Onu bilmeyen bilmez ancak bilenlere selam eder (G 231/9). O aynı zamanda boynu zincirli gelip esir olmuştur bu dünyada. Onu bilmeyince kimse dönüp ne halde olduğuna bakmamıştır (G 297/3). Yunus, dünyada mekansızdır bu nedenle kimse onun nerede olduğunu bilmez (G 389/4).

Bazı manzumelerinde Yunus Emre, kendi gibi olan âşıkların, dervişlerin, dertlilerin kendi halini bir nebze olsun anlayabileceğinden söz eder.

Dost esriği deliligüm 'âşıklar bilür neligüm

Değşürüben ikiligüm birlige yitmege geldüm (G 179/3)

Beyte göre Yunus'un halini âşıklar bilir. O ikiliği birlige çevirmeye, Tanrı ile bir olmaya gelmiştir. *Gel gör beni aşk neyledi* dizesiyle meşhur murabbasında da Yunus,

Benzüm sarı gözleriüm yaş

Bagrüm pâre yüregüm baş

Hâlüm bilen dertlü kardaş

Gel gör beni 'ışk n'eyledi (G 404/4)

diyerek dertlilerin yalnızca kendi halini bileceğini ifade eder.

3.2.9. Kendini Bilmek

Yunus Emre'de kendözünü bilmek şeklide ifadesini bulan kendini bilmek, pek çok manzumede dile getirilen bir mefhumdur. Tanrı'yı bilmenin yolu kendini bilmekten geçer, bu nedenle şair, kendözünü bilmeye ayrı bir önem verir:

Men 'arefe nefsebu fekad 'arefe Rabbebu

Bildüm bunu buldum anı inkâr iden gelsün benü (G 287/5)

Beytinde *kendini bilen rabbini bilir* hadisine yer veren Yunus, kendini bilmenin Allah'ı bilmenin ön koşulu olduğunu ifade etmektedir. Yunus, ne zaman kendini iyi bilir o zaman hakkı bulur (G 176/1; G 370/11). Şaire göre dost isteyen Yunus'a gitsin ve böylece asıl dostu görsün. Çünkü Yunus, kendi özünü bilmektedir (G 349/9). Kendini bilen kişiden üstünü yoktur ve o kişi her şeyden seçkindir (G 247/1). *Sana gel seni sende bul sana bak sendeki bil kimdir şimdi (G 411/4)* diyerek Allah'ı bilmenin yolunu göstermektedir.

Bilimedün sen seni sadeftde ne gevbersin

Mısır'da sultân iken Ken'ân arzû kalursın (G 255/4)

Beytinde Yunus, insan kendini bilmiyorsa sadeftde inci de olsa bir kıymeti olmayacağını, Mısır'da sultan olsa da Kenan'ı arzu edeceğini söyleyerek kendini bilmeyen insanın aslında hep eksik kalacağına dikkat çekmektedir.

Yunus'a göre kendini bilmek de bir ilimdir. Şaire göre ilim okumak ve bilmenin amacı kendi özünü bilmektir. Eğer bir kişi kendini bilmezse hayvandan daha aşağıda bir mertebededir (G 248/5).

İlîm'îlîm bilmekdür 'ilîm kendin bilmekdür

Sen kendiini bilmezsin yâ niçe okumakdur (G 91/1)

Diyen Yunus Emre'nin ilim-bilmek-kendini bilmek mefhumlarını bir arada düşünerek ilmin, de bilmenin de en başta kendini bilmekle başlayan ve Tanrı'yı bilmekle son bulan bir yolculuk olduğunu vurguladığı görülmektedir.

3.2.10. Can

Canlı varlıkların hayat kudreti olarak bilinen “cân” kavramı tasavvufî literatürde nefis, ruh, ilâhî nefes ve tecellî karşılığında kullanılır. Yunus Emre'de cân daha çok zıddı olarak düşünülen ve insan bedeni olarak tanımlanan ten kavramıyla birlikte işlenen bir mefhumdur. Tasavvuf düşüncesinde Allah'ın bir cevheri ve ondan bir parça olduğu düşünülen canın aslında ne olduğu, kıymetinin nereden geldiği Yunus Emre tarafından sıklıkla dile getirilmiştir.

Bilenlere sormak gerek bu tendeki cân neymiş

Cân hod Hak'un kudretidür tamardagı kan neymiş (G 120/1)

Diyen Yunus Emre'nin tendeki cânın mahiyetini ancak bilenlerin söyleyebileceğini, cânın hakkın kudreti olduğunu, tene ait bir unsur olan damardaki kanın ise canın yanında kıymetinin pek az olduğunu ifade etmektedir. Yine başka bir şiirinde Yunus Emre'nin cisim ve can arasındaki bağlantıya vurgu yaparak cismi cânın bünyadı, kılıfı olarak nitelendirdiği görülmektedir:

Yûnus bu cismüm adıdur cisim anun bünyâdudur

Adum eger sorarsan bilgil cânâ cânân benem (G 199/5)

Can, yaratıcının nuru olduğu için kıymetlidir. Bu nedenle kişi kendi özüne baktığında yaratıcının bu nurunu görmüş olur:

Bende bakdum bende gördüm benümile ben olanı

Sûretüme cân olanı kimdüğini bildüm abî (G 370/2)

Beytinde Yunus, yukarıda ifade edildiği gibi kendine baktığında canı görür ve bu canın yaratıcının nuru olduğunu bilir. Yunus Emre'ye göre canlı, yaşayan olmak Allah'ı bilmenin ilk şartıdır. Çünkü cansızlar âdemi de Allah'ı da bilemezler (G 176/6). Bu nedenle canlı olmak aslında kişiye verilen büyük bir lütuftur. Tende var olan canın kıymetini, bilenlere sormak gerekir. Canın kıymetini en iyi bilecek olanlar Yunus gibi âşık olanlardır (G 377/5). Canı bilmek aynı zamanda yaratıcıyı bilmek olduğu için Yunus, canımızı bileli hiç gamımız kalmadı diyerek Allah'ı bilmek yolunda bir adım öteye gittiğini vurgulamaktadır. Şaire göre can, hakkın kudretidir. Ruh ve beden ikilisinin ifadesinde can ve kan sıklıkla bir arada kullanılmaktadır. Yunus, bu ikisi arasında bir karşılaştırma yaparak canın kıymeti yanında damardaki kanın bir önemi olmadığından söz eder (G 120/1).

3.2.11. İbadet

Yunus Emre'nin ibadetlere bakış açısı şer'î hükümlere paraleldir. Ona göre ibadetler, kulluğun ilk aşamasıdır ve bu sebeple yerine getirilmesi gereken ilk sorumluluklardır. *Benden öğüt isterseniz kendi bildiklerimden vereyim. Allah'ın emri budur: oruç tutun namaz kılın* (G 109/2) diyen Yunus Emre'nin Divan'a bakıldığında bilhassa namaz kılmak ve oruç tutmaya ayrı bir önem verdiği anlaşılmaktadır:

Müslümânâm diyen kişi şartı nedir bilse gerek

Tanrı'nun buyruğun tutup biş vakt namâz kalsa gerek

Her kim bu sözden almadı biş vakt namâzı kalmadı

Bilün müslümân olmadı ol Tamu'ya girse gerek (G 136/1, 9)

Kim durur kim ire ana dün-gün tâ'at kulan ana

Virülür uçmak anlara zârâ bilirdür yâd degül (G 154/5)

Buna göre müslümanım diyen kişi beş vakit namaz kılmalıdır. Eğer Tanrı buyruğuna uymaz ve namazını kılmaz ise cehenneme girmek o kişinin layığıdır. Gece gündüz ibadet eden kişinin ise cennete girmek

hakkıdır. ancak cennet kaygısıyla ya da beklentisiyle ibadet etmek de Yunus'a göre yanlıştır. Bu düşüncede olan kişileri Yunus Emre, münafık olarak nitelendirmektedir (G 136/9).

Ka'be seniin işigündür eyle bil

Bulmadum yol çeküp varmagıla (G 296/5)

Diyen Yunus Emre, yol çekip varmakla Kabe'nin bulunamayacağını, asıl Kabe'nin kişinin kendi eşiği olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Kişi samimi bir kalple yaratıcıya yönelirse Kabe'de olmak için Kabe'ye varmaya gerek yoktur.

Yunus Emre, ibadetin öneminden bahsederken bunun Allah ile kul arasında olduğunu ve üçüncü kişilerin eleştiri ve yorumuna kapalı olduğunu belirtmeyi de ihmal etmez:

Bana namâz kılmaz diyen ben kıluram namâzumı

Kılurısam kılmazısam ol Hak bilür niyâzumı (G 349/1)

Beytinde kendisini namaz kılmamakla itham eden kişiye kılma da kılmasa da gerçek niyazını Allah'ın bileceğini söyleyerek aslında bir taraftan da şekilci, ham sofu zihniyeti eleştirmektedir.

3.2.12. Dervişlik

Tasavvuf yoluna giren ve bu yolda çeşitli çilelere göğüs geren kişiler olan dervişler ve dervişlik hali, Yunus Emre'nin Divanı'nda bildirdiği diğer bir husustur. Dervişlik öyle bir haldir ki, âlimler, müftüler bu hali bilmez:

Bu dervîşlik berâtın okımadı müftüler

Kim ne biliser bunu bir 'acâyib varakdur (G 84/6)

Buna göre müftüler dervişlik beratını okumamışlardır. Onlara göre dervişlik beratı acayip bir varaktır. Yunus'a göre tıpkı âşığın halinden âşığın anlaması gibi dervişin hali de dervişe malumdur:

Dervîş bilür dervîşi Hak yolına turmuşı

Dervîşler hü mâ kuşu çaylak u baykuş degül (G 167/3)

Buna göre hak yoluna duran kişiler olan dervişlerin halini dervişler bilir. Onlar, sahip oldukları değer bakımından Yunus tarafından

çaylak ya da baykuşa değil, hümaya benzetilmişlerdir. Dervişlik, taşıdığı bu kıymet nedeniyle de şairin arzu ettiği bir mertebedir:

Dosta bilişene irsem dostun yolına yürisem

‘Ârıla nâmûsı kosam dervîş olubilsen dervîş (G 123/5)

Dervişin Allah yolunda çektiği çileler de Yunus’un şüirlerinde dile getirdiği bir husustur:

İncinesin âb ideler ‘ömrin gülin kurıdalar

Gözsüz olasın yideler tâ bilesin dervîşleri (G 374/5)

Buna göre incinmek, ömür gülünün kuruması, gerektiğinde gözsüz olmak, kendine yapılan haksızlık ve eziyetleri görmemek dervişliğin gereklerindedir.

3.2.13. Diğerleri

Yukarıda zikredilenlerin dışında Yunus Emre Divan’ında bilmek kavramı ile birlikte ele alınan diğer pek çok öğreti ve unsur bulunmaktadır. Bu öğreti ve unsurların geçtiği beyitler diğerlerine göre sınırlı olduğundan ve bunları tek tek irdelemek çalışmanın hacmini aşacağından kısaca bahsetmekle yetinilmiştir. Bunlar, Hz.Süleyman’la birlikte anılan ve tasavvufi sembolizmin bir sonucu olarak düşünülebilecek kuş dili; şeytanın gerçek değerini ve içimdeki cevheri bilmekten uzak olduğu Âdem; herkesin varıp yerleşeceği yer olan ahiret ve orada Allah ile söyleşen ruhların bezm-i elesti; müridleri yolundan alıkoymaya niyetli nefis ve kesret; gayb, gönül, acz ve teslimiyettir.

4. Sonuç

Görüldüğü gibi Yunus Emre, bilmek kavramını Tanrı, şeytan, âşık, derviş, hatta sıklıkla kendisi gibi pek çok farklı özneye; kendini bilmek, aşk, can, Allah, fenâfillah gibi farklı tasavvufi öğreti ve mefhumlarla birlikte ele almıştır.

Divan’a bakıldığında Tanrı, her şeyi bilen iken, şeytan Âdem’in taşıdığı değer başta olmak üzere pek çok gerçekten haberdar değildir. Münecim, müderris ve kadı başta olmak üzere ilim ehli maddi dünyaya ve dinin şer’î hükümlerine dair pek çok gerçeği bilse de tasavvufi bakış açısından yoksundur ve bu bakımdan bilmedikleri bildiklerinden fazladır. Ham sofular, zâhidler ise Yunus’un olmak istediği kişi olmaktan uzak,

dindarlığın şekilci ve pragmatist yönünü temsil ettikleri ve tasavvufi terbiyeden uzak oldukları için eleştirilirler ve yine gerçeği bilmekten uzaktırlar. Aşıklar, erenler, dervişler gibi tasavvuf ehli ise Yunus Emre'nin yücelttiği, “derviş olubilsen derviş” dizelerinden anlaşıldığı gibi kendine örnek aldığı, tasavvufi terbiyeyle yetişmiş, bâtın bilgisine sahip özneler olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar bu kişiler tasavvufi terbiyeye vâkıf olsa da onların da mâlumu olmayan bir husus vardır: fenâ hâlindeki Yunus Emre'nin yaşadıkları. Yunus'un pek çok manzumesinde dile getirdiği ve kendinin bile bilmediği bu hâl, diğer tasavvuf ehline de karanlıktır. Bu hâli yalnız Allah bilir.

Aşk, can, fenâ, gayb, Tanrı gibi pek çok unsur ise bilmek kavramı ile birlikte ele alınan tasavvufi unsur ve öğretilerdir ve bilmenin nesnesi hükmündedir. Sıklıkları farklı olmakla birlikte aşk, kendini bilmek, can, Allah, fenâfillah, hakikat, vahdet-i vücüt bunların içinde Yunus Emre'nin daha fazla değindiği mefhumlardır.

Divan'ında Yunus Emre'nin yalnızca *bilmek* fiilinin farklı çekimlerini kullanarak bile pek çok tasavvufi öğretiyi *bildirmiş* olması onun hem şairlik yeteneğinin hem de didaktik yönünün zenginliğini ortaya koymaktadır. Şair, bilmek fiiline iliştiği öğretiyi ve unsurlarla eserinin bir hülasasını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Alpay Tekin, Gönül. *Hayat Ağacı*, İstanbul: Yeditepe Kitabevi, 2017.
- Aydın, İbrahim Hakkı. “Kenz-i Mahfi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, Cilt 25, 258-259, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yay., 2005.
- Demirci, Mehmet. “Tasavvuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, Cilt 15, 178-179, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1997.
- Devellioğlu, Ferit. *Ansiklopedik Osmanlıca Türkçe Lugat*, İstanbul: Aydın Yay., 1970.
- Eyüboğlu, Sabahattin. *Yunus Emre’ye Selam*. İstanbul; Çan yay.,1966.
- Özdemir, Mehmet . “Yunus Emre’de Kozmolojinin Estetik Sunumu”. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6 / 3 (Ağustos 2020): 493-518 .
<https://doi.org/10.20322/littera.761586>
- Sâfi Arpağuş. “Tasavvufta Mantıku’t-tayr, Mevlana’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 2005: 121-135.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*, İstanbul: H Yay. 2012.